

**KITOB O‘QIYDIGAN BOLALAR – FIKRLAYDIGAN
KATTALARGA AYLANISHADI**

Yuldasheva Dilafruz Maxamadaliyevna

FarDU, Filologiya fanlari doktori (DSc),

Maktabgacha ta’lim kafedrası dotsenti

Kurbanova Xilolaxon Alisher qizi

FarDU, Ta’lim va tarbiya na’zariyasi

va metodikasi (maktabgacha ta’lim)

mutaxassisligi, 1-kurs magistranti

Tel: +99891 681 19 93

E-mail: xilolakhon1993@icloud.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning erta savodxonligini shakllantirish hamda idrokiy nutqini rivojlantirish usullari ko‘rib chiqiladi. Kitobxonlik va o‘qishga qiziqishni hosil qilish jarayonidagi qiyinchiliklar va ularning yechimi o‘rganiladi. Maqola harflar va tovushlarni o‘rgatish metodlariga, shuningdek, bolalarda fonematik idrokni rivojlantirish bo‘yicha ta’lim-tarbiya jarayonlarini olib borish uslublari bilan tanishtirishga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: Erta savodxonlik, idrokiy nutq, kitobxonlik, kognitiv kompetensiya, usul, fonematik idrok, konsepsiya, harf va tovushlar.

Abstract: This article discusses the methods of developing early literacy and cognitive speech in preschool children. It explores the challenges and solutions in the process of fostering a love for reading and the development of reading skills. The article is focused on teaching methods for letters and sounds, as well as approaches to developing phonemic awareness in children through educational and upbringing processes.

Keywords: Early literacy, cognitive speech, reading, cognitive competence, methods, phonemic awareness, concept, letters and sounds.

Oʻqish oʻquvchilar uchun nafaqat taʼlim olish, balki hayot uchun ham fundamental koʻnikmadir (Traves, 1994)¹, bunda oʻqish “...bosma sahifadan mazmunni chiqarib olish va ushbu maʼlumotni shunga mos ravishda talqin qilish qobiliyati” sifatida taʼriflanadi (Grabe & Stoller, 2002)².

Oʻqish ogʻzaki nutq darajasiga asoslanadi va oʻqish koʻnikmalarini rivojlantirishga taʼsir qiluvchi asosiy omillar tinglash va gapirish qobiliyatlarini tushunish va ulardan foydalanish qobiliyatini oʻz ichiga oladi. Lins (2005)³ quyidagilar zarurligini yozgan:

- ✓ Soʻzni talaffuz qila olishdan oldin uni eshitish.
- ✓ Bu soʻzni oʻqiy olishdan oldin aytish.
- ✓ Soʻzni yoza olishdan oldin uni oʻqish. (Linse 2005)

¹ Traves, P. (1994) Reading In S Brindley (Ed.) Teaching English. London: Routledge.

² Grabe, W., & Stoller, F. L. (2002). Teaching and researching reading. Harlow, UK: Pearson Education.

³ Linse, C.T (2005) Young Learners. USA: McGraw Hill

Bu bizga maktabgacha yoshdagi bolalar har qanday darajadagi tajribali o'quvchi va yozuvchi bo'lishdan oldin tinglash va og'zaki nutq asoslarini rivojlantirishlari kerakligini ko'rsatadi⁴.

Og'zaki usul asarlarni o'qish, asarlarni aytib berish, asarlarning mazmuniga oid savollar, asar bo'yicha suhbatlarni o'z ichiga oladi.

Amaliy usul sahnalashtirish, dramatizasiya o'yinlari, didaktik o'yinlarni o'z ichiga oladi.

Vizual (ko'rgazmali) usul illyustrasiyalar, rasmlar, o'yinchoqlar, sxemalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

O'qish bilan bog'liq erta savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha kundalik tadbirlar:

- Kitoblarni tomosha qilish va o'qish,
- Rasmlar yoki fotosuratlardan kitoblar tayyorlash,
- Rasimli kitoblarni tomosha qilish,
- Yurish paytida do'kon va dorixona belgilarini o'qish,
- Kompyuterlarda "yozish" va o'qish,
- She'rlarni tinglash va o'rganish,
- Kitoblarni mustaqil ko'rib chiqish,
- Bolalar ensiklopediyalarida kerakli ma'lumotlarni topish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarining idrok qobiliyatlari

Kognitiv kompetensiya – atrofdagi dunyoni ongli ravishda idrok etish va olingan bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatli ko'nikmalarni o'quv va amaliy muammolarni hal qilishda qo'llash. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda kompetensiyaga asoslangan yondashuv bolani hayotga tayyorlashni, axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtirish, boshqa odamlar bilan muloqot qilish, "men" tushunchasini olg'a surish bilan

⁴ Wendy Arnold and Fiona Malcolm, The nature of Reading <https://www.teachingenglish.org.uk/article/reading-and-young-learners>

bogʻliq hayotiy vazifalarni hal qilish uchun zarur boʻlgan faoliyat usullarini shakllantirishni oʻz ichiga oladi.

Kognitiv rivojlanish – bu bolaning idrokiy psixik jarayonlarda yoshga bogʻliq holda, atrof-muhit va oʻz tajribasi taʼsiri ostida sodir boʻladigan miqdoriy va sifat oʻzgarishlari toʻplami.

Kognitiv qiziqishlar – bu bolaning yangi narsalarni oʻrganish, obyektlarning fazilatlari, xususiyatlari, voqelik hodisalari va ularning mohiyatini oʻrganish, ular oʻrtasidagi munosabatlar va munosabatlarni topish istagi haqida tushunarsiz narsalarni bilib olish istagi⁵.

Bilish (idrokiy) harakatlar – bu bolalarning faoliyati, uning yordamida u yangi bilim, malaka va koʻnikmalarni olishga intiladi. Shu bilan birga, ichki maqsadga yoʻnaltirilganlik rivojlanadi va bilimlar hamda dunyoqarashni toʻplash, kengaytirish uchun turli xil harakat usullaridan foydalanishga doimiy ehtiyoj shakllanadi.

Kognitiv usullar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning savodxonligini rivojlantirish sohalari

Bosma matn konsepsiyalari

Bolalar bosma matn konsepsiyalari bilan tanishar ekan, ular erta oʻqishni rivojlantirish uchun zamin yaratadilar. Ushbu tushunchalarni bilish muntazam oʻqish va yozish uchun zarurdir. Bosma matn bilan tanish boʻlgan bolalar yozma tilning ogʻzaki til bilan qanday bogʻliqligini tushunishni boshlaydilar. Shuningdek, bosma matn toʻgʻrisidagi xabardorlik bolalarning ogʻzaki va yozma muloqotning tarkibiy qismlari sifatida soʻzlarni tanib olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Bosma matnning tashkil etilishi va asosiy xususiyatlarini tushunishni namoyish etish uchun bolalar quyidagilarni tushunishlari va bilishlari kerak:

⁵ Государственная учебная программа «Илк qadam» для дошкольных образовательных организаций Республики Узбекистан / издание второе, дополненное

1. O‘qish paytida biz so‘zlarni chapdan o‘ngga, yuqoridan pastga va sahifadan sahifaga qarab davom etamiz.
2. Talaffuz qilinayotgan so‘zlar yozma tilda ma’lum harflar ketma-ketligi bilan ifodalanadi.
3. Bosma so‘zlar bo‘shliqlar bilan ajratilgan.
4. Alifboning ba’zi katta/kichik harflarini, ayniqsa atoqli otlarda bo‘lganlarni tanib olish va nomlash.
5. Harflar so‘zlarga birlashtirilganligini bilish.
6. Harflarni raqamlardan ajratish.
7. So‘z kartalari yordamida bo‘g‘inlardan so‘zlarni hosil qilish.

Bolalarda fonematik idrokning rivojlanishi

Bolalar talaffuz qilinayotgan so‘zlar, bo‘g‘inlar va tovushlar (fonemalar) haqida yangi tushunchalarni namoyish etishlari mumkin:

1. Aytib yordam berish va qo‘llab-quvvatlash bilan ular harflar va tovushlarni aynan talaffuz qilishni namoyish etadilar va ba’zi undoshlarning birlamchi tovushini chiqaradilar.
2. Tovushlar va harflar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashini namoyish etadilar.
3. Qo‘llab-quvvatlash va yordam bilan ular so‘zlardagi dastlabki tovushlarni ta’kidlashlari va talaffuz qilishlari mumkin. (o‘rdak – “o” ni tanlash)
4. Ular so‘zlardagi oxirgi tovushlarni ta’kidlashlari va talaffuz qilishlari mumkin. (chelak – “k” ni, oyoq – “q” ni tanlash)
5. Ular talaffuz qilinayotgan tovushlardagi farqni bilib olishlari mumkin (masalan, kamon - Kamol, ayiq - qayiq).
6. Ular so‘zdagi bo‘g‘inlar sonini aniqlashlari mumkin (masalan, mushuk – 2 ta bo‘g‘in).

7. Ular soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlishlari mumkin (masalan, o – na).

Harflar va tovushlarni oʻrgatish usullari:

Fonematik idrokni rivojlantirish boʻyicha ishlar

- 1) izolyatsiya qilingan tovushlar bilan tanishish.
- 2) muayyan tasvirlar bilan bogʻliq boʻlgan izolyatsiya qilingan tovushlarni farqlash.
- 3) soʻzdagi tovushni tanib olish.
- 4) soʻzdagi tovushni aniqlash.
- 5) ovoz yoki artikulyatsiya jihatidan oʻxshash tovushlarni soʻzlarda quloq bilan farqlash.
- 6) maʼlum bir tovush uchun soʻzlarni ixtiro qilish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uyda gaplashadigan tilni yaxshi bilishadi. Toʻgʻri yoʻl-yoʻriq va qoʻllab-quvvatlash bilan bolalarning ogʻzaki nutqi yanada murakkab grammatika va soʻz boyligidan foydalanishni boshlaganda rivojlanadi. Bolalarning ogʻzaki nutq qobiliyatlari oʻqish qobiliyatining ikkala jhati uchun asos boʻlib xizmat qiladi: soʻzlarni oʻqish va tilni tushunish. Ogʻzaki oʻqish, shuningdek, bolalarda oʻqish ravonligini oshirishning yaxshi tasdiqlangan usuli hisoblanadi.

Ogʻzaki nutqni rivojlantirish oʻquvchilarga matnni tushunish va samarali muloqot qilish uchun asos yaratadi. Nutqning ravonligi oʻqish va oʻqiganini tushunish bilan uzviy bogʻliqdir. Bu matn rasshifrovkasi va uning mazmunini tushunish oʻrtasida koʻprik boʻlib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Maktabgacha taʼlim va tarbiyaning davlat standarti – T.:2020.

2. Grosheva I.V., Evstafyeva L.G., Maxmudova D.T., Nabixanova Sh.B., Pak S.V., Nazarova V.A., Isxakova M.R., Abdunazarova N.F. “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi /takomillashtirilgan ikkinchi nashr/”. Toshkent, 2020 y.
3. Grosheva I. O‘zbekiston Respublikasi Davlat o‘quv dasturi doirasida “Maktabgacha ta’lim muassasalaridagi rivojlantiruvchi muhitni modellashtirish”. “Ta’lim sifatini oshirishda xalqaro tajribadan foydalanish: muammo va yechimlar” Respublika ilmiy amaliy konfrensiya materiallari. 2020y.
4. Grosheva I.V., Djanpeisova G.E., Mikailova U.T., Ismailova M.A., Kenjabaeva D.A., Gulyamova N.B., Miftaeva N.A. “O‘yin orqali ta’lim olish” Toshkent, 2020 y.
5. Муминова, Д. Р. (2021). ОЦЕНКА УБЕЖДЕНИЙ И ПРАКТИК ПЕДАГОГОВ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ РАННЕЙ ГРАМОТНОСТИ. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, (2000).
6. Цай Е.Ф., Грошева И.В., Назарова В.А., Исмаилова М.А. Пособие для тренеров «Внедрение государственной учебной программы “Ilk Qadam” для дошкольных образовательных учреждений и государственных требований к развитию детей раннего и дошкольного возраста Республики Узбекистан». // МДО и ЮНИСЕФ. (2019).
7. Traves, P. (1994) Reading In S Brindley (Ed.) Teaching English. London: Routledge.
8. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2002). Teaching and researching reading. Harlow, UK: Pearson Education.
9. Linse, C.T (2005) Young Learners. USA:McGraw Hill
10. Wendy Arnold and Fiona Malcolm, The nature of Reading <https://www.teachingenglish.org.uk/article/reading-and-young-learners>